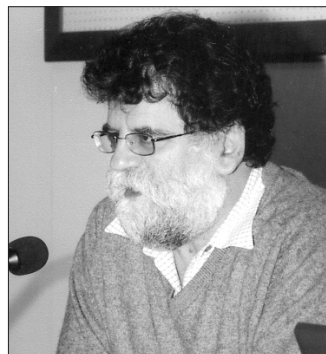

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑ (1878-1960)

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η καθεστωτική αλλαγή του 1878 βρήκε στο πηδάλιο της Εκκλησίας της Κύπρου τον μετριοπαθή Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο¹, ο οποίος υποδέχθηκε με αισθήματα ευφορίας τους νέους κατακτητές, γιατί πίστευε πως η «χριστιανική και φιλελεύθερη» βρετανική διοίκηση θα συνεργούσε στην εθνική αποκατάσταση του λαού και στον τερματισμό των δεινών του². Γι' αυτό και επεδίωξε, σε πρώτο στάδιο, τη συνεργασία μαζί τους για τη βελτίωση του διοικητικού και δικαστικού συστήματος και την εισαγωγή βασικών μεταρρυθμίσεων, που θα συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της γεωργίας, του εμπορίου και της παιδείας, και έθεσε τις βάσεις για τη δυναμική διεκδίκηση του ενωτικού αιτήματος σε μεταγενέστερο στάδιο. Πρωτοστάτησε για τον σκοπό αυτό στην αποστολή Πρεσβείας, το 1889, στο Λονδίνο, που απαρτίστηκε από τον ίδιο και τους βουλευτές Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Αχιλλέα Λιασίδη και

¹ Για την ιστορία της περιόδου της Αγγλοκρατίας βλ. τις πολύ ενδιαφέρουσες μελέτες των Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Κύπρος» και «Κύπρος 1914-1941», στους τόμους: Εκδοτική Αθηνών (εκδ.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14ος, Αθήνα 1977, σ. 387-395 και τ. 15ος, Αθήνα 1978, σ. 473-481, αντιστοίχως· Γιώργου Γεωργή, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο. Από τον αλυτρωτισμό στον αντιαποικιακό αγώνα*, Αθήνα 1999· Πέτρου Παπαπολυβίου, «Κύπρος 1878-1909, η πρώτη περίοδος της Βρετανικής αποικιοκρατίας», «Κύπρος 1909-1922», «Κύπρος 1922-1940» και «Κύπρος 1940-1950», στους τόμους: *Ελληνικά Γράμματα* (εκδ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Αθήνα 2003, τ. 5ος, σ. 285-296 τ. 6ος, σ. 295-308, τ. 7ος, σ. 325-336 και τ. 8ος, σ. 363-372, αντιστοίχως.

² Για το ζήτημα της προσφώνησης του Αρχιεπισκόπου Σωφρόνιου στον πρώτο Άγγλο Αρμοστή βλ. Χριστοφή Οικονομίδα, «Οι προσφωνήσεις Αρχιεπισκόπου Σωφρόνιου και Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο Άγγλο Αρμοστή το 1878», στον τόμο: Ιωάννη Θεοχαρίδη (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σ. 410-416.

Θεόδωρο Περισιτιάνη, για την προώθηση του ζητήματος της εθνικής αποκατάστασης και την επίλυση διαφόρων θεμάτων, που αφορούσαν τη δημοσιονομική πολιτική της τοπικής διοίκησης³.

Ωστόσο, πολύ γρήγορα οι ελπίδες αυτές διαψεύστηκαν, αφού οι Άγγλοι αντιμετώπισαν την Κύπρο με κύριο γνώμονα τα συμφέροντα και τις πολιτικές επιδιώξεις τους. Επίσης, δεν αναγνώρισαν προνόμια και δικαιώματα στην Κυπριακή Εκκλησία και στόχευσαν στην εξασθένηση της επιρροής της στον λαό και στη μείωση της δύναμής της, γεγονός που προκάλεσε, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της αγγλικής διοίκησης, αρκετά προβλήματα στην εύρυθμη λειτουργία της με τη φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας της και την αμφισβήτηση της κυριότητας σημαντικών εκτάσεων γης, για τις οποίες δεν είχε τίτλους ιδιοκτησίας. Τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν απαίτησαν λεπτούς χειρισμούς και πολλά από αυτά επέλυσε ο χρόνος και η διαφοροποίηση των πολιτικών επιλογών των κυβερνώντων, παρά η κατανόηση και συνεργασία της κατοχικής δύναμης με τους εκπροσώπους της Κυπριακής Εκκλησίας, που κατάφεραν να τη διατηρήσουν «ως τον πιο ζωντανό θεσμό συνέχειας και μονιμότητας» στην κυπριακή πολιτική ζωή της εποχής⁴.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του Σωφρονίου (1865-1900), η Εκκλησία της Κύπρου πρωταγωνίστησε στους εθνικούς εφάνους για την ενίσχυση της προσπάθειας απελευθέρωσης των ιστορικών πατρίδων του Ελληνισμού. Αρχιερείς και επιφανείς κληρικοί συμμετείχαν στις επιτροπές που συγκροτήθηκαν στο νησί, το 1896, για την ενίσχυση της Κρητικής Επανάστασης, και κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 για την οικονομική ενίσχυση του ελληνικού στρατού και την αποστολή εθελοντών στα πολεμικά πεδία. Το ίδιο φαινόμενο

³ Για την πολιτική της Κυπριακής Εκκλησίας και του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου έναντι των Άγγλων, όπως και για την Πρεσβεία του 1889, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, Λευκωσία 1999, σ. 13-15, 33-34, όπου και βιβλιογραφία. Ας σημειωθεί, ότι για την ιστορία της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας είχαμε δημοσιεύσει παλαιότερα σχετικό κείμενο. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Αγγλοκρατία (1878-1960)», στον τόμο: Δομή (εκδ.), *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 15ος, Αθήνα 2006, σ. 692-705.

⁴ Πολύ ενδιαφέροντες για τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Κυπριακή Εκκλησία στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας είναι οι μελέτες του Νίκου Χριστοδούλου, «Η περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 2(1993)379-398· Του ιδίου, «1898: Μία πρόταση του Επισκόπου του Salisbury για τον κυπριακό κλήρο μέσα από ανέκδοτες πηγές», *Κυπριακά Σπουδαί* 56(1993)129-140· Του ιδίου, «Προσπάθειες διακανονισμού του καθεστώτος της Εκκλησίας της Κύπρου την περίοδο της Αγγλοκρατίας», στον τόμο: Σταύρου Φωτίου (επιμ.), *Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον επί τη εικοσιπενταετηρίδι της αρχιερατικής αυτού διακονίας*, Λευκωσία 1993, σ. 593-603.

παρατηρήθηκε και στα χρόνια που ακολούθησαν με τη συλλογή εράνων υπέρ του ταμείου της Εθνικής Άμυνας στα μέσα της δεκαετίας του 1900, κατά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, με την οικονομική ενίσχυση του ελληνικού στρατού και την εγγραφή εθελοντών, κατά την περίοδο της Μικρασιατικής εκστρατείας του 1919-1922, με τη στήριξη τόσο της εκστρατευτικής προσπάθειας, όσο και της επούλωσης των πληγών από την επελθούσα καταστροφή, αλλά και αργότερα, όπως στα τέλη της δεκαετίας του 1920, οπότε ο τότε Μητροπολίτης Κυρηνείας (1917-1947) και στη συνέχεια Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1947-1950) Μακάριος Β΄ συνέβαλε στην αγορά ενός αεροπλάνου για την πολεμική αεροπορία που πήρε τιμητικά την ονομασία «Κυρήνεια»⁵.

Το πέρασμα από τον 19ο στον 20ό αιώνα σημαδεύτηκε από τον θάνατο του Σωφρονίου, τον Μάιο του 1900, και τη διεκδίκηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου από τους Μητροπολίτες Κιτίου (1893-1909) Κύριλλο Παπαδόπουλο και Κυρηνείας (1895-1916) Κύριλλο Βασιλείου. Γύρω από τους δύο Κυρίλλους δημιουργήθηκαν η Κιτιακή και η Κυρηνειακή παράταξη, η κάθε μία από τις οποίες υποστήριζε με φανατισμό την επικράτηση του εκλεκτού της. Οι κύριοι υποστηρικτές του Κιτίου Κυρίλλου βρίσκονταν στις τάξεις των επιστημόνων της νέας γενιάς, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στα ελληνικά πανεπιστήμια και εκπροσωπούσαν τη λεγόμενη «αδιάλλακτη» μερίδα του πολιτικού κόσμου, ονομασία που τους δόθηκε από τη στάση τους έναντι της βρετανικής διακυβέρνησης και τον τρόπο διεκδίκησης του αιτήματος της Ένωσης με την Ελλάδα. Αντίθετα, ο Κυρηνείας Κύριλλος είχε τους βασικότερους υποστηρικτές του στους παλαιούς συντηρητικούς πολιτευτές της Λευκωσίας, οι οποίοι, σε αντιδιαστολή προς τους αντιπάλους τους, αποκαλούντο «διαλλακτικοί», λόγω της μετριοπαθούς στάσης τους έναντι των Βρετανών και της αρχής της πολιτικής σύνεσης, που προβάλλαν ως κύριο γνώμονα των ενεργειών τους.

Στα χρόνια που ακολούθησαν δημιουργήθηκε το λεγόμενο Αρχιεπισκοπικό ζήτημα και η Κυπριακή Εκκλησία δοκιμάσθηκε σκληρά από τα πάθη και τη μισαλλοδοξία

⁵ Βλ. για παράδειγμα τη συμμετοχή των Ηγουμένων της Μονής Κύκκου Γερασίμου και Κλεόπα στις επιτροπές αυτές, στους τόμους: Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 48-49 (για το 1896-97)· *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, Λευκωσία 2002, σ. 21 (για τη δεκαετία του 1900)· *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1912-1920)*, Λευκωσία 2004, σ. 102-110 (για το 1912-13)· *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, Λευκωσία 2006, σ. 27-30 (για το 1922-23), όπου βιβλιογραφία και ευρύτερες αναφορές για τη συνεισφορά και των υπολοίπων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Ας σημειωθεί, ότι σώζεται φωτογραφία του Μακαρίου με στολή αεροπόρου, προ του αεροπλάνου, μετά που αυτό παρεδόθη στην ελληνική αεροπορία. Βλ. Γεώργιου Αραούζου, *Ενθυμήσεις. Στοιχεία τελετουργικής τάξεως*, Λευκωσία 2006, σ. 133.

των οπαδών των δύο παρατάξεων. Στη διένεξη αναμείχθηκαν και τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων, που απέστειλαν αντιπροσώπους τους στο νησί για την εξεύρεση λύσης. Απειλήθηκε τότε γενικότερη κρίση, ιδίως όταν, τον Φεβρουάριο του 1908, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξέλεξε ως νέο Αρχιεπίσκοπο τον από Κυρηνείας Κύριλλο, γεγονός που έθετε υπό αμφισβήτηση το Αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας, κάτι, που όπως ήταν επόμενο, δεν αναγνωρίστηκε από την πλειονότητα των Κυπρίων. Για να αποφευχθούν δε περαιτέρω ταραχές, οι βρετανικές αρχές εκκένωσαν το αρχιεπισκοπικό μέγαρο και επέβαλαν αυστηρά μέτρα για την επιβολή της τάξης.

Τελικά, η εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου πραγματοποιήθηκε με νομοσχέδιο που εγκρίθηκε από το Νομοθετικό Συμβούλιο, τον Απρίλιο του 1908, οπότε στάληκαν από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας οι Μητροπολίτες Χαλεπίου Νεκτάριος, Πτολεμαίδος Μιχαήλ και Αξώμης Χριστοφόρος, οι οποίοι διεξήγαγαν τις εκλογές, απόντων των οπαδών του Κυρηνείας Κυρίλλου. Νέος Αρχιεπίσκοπος εξελέγη, όπως αναμενόταν, τον Απρίλιο του 1909, ο από Κιτίου Κύριλλος. Η συμφιλίωση, όμως, των δύο αντιπάλων επήλθε ένα περίπου χρόνο αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1910, μετά που οι απεσταλμένοι και πάλιν του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, Μητροπολίτες Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος και Τριπόλεως Μητροφάνης, βοήθησαν στην οριστική επίλυση του ζητήματος⁶.

Κατά την αρχιερατεία του Κυρίλλου Β' (1909-1916) καταρτίστηκε για πρώτη φορά Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Κύπρου και επιδιώχθηκε η μέσω αυτού ρύθμιση των εκκρεμών εκκλησιαστικών ζητημάτων. Στη συζήτηση για τον διακανονισμό των σχετικών με τη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας και των σχέσεων της Εκκλησίας με τον λαό και την πολιτεία συμμετείχαν οι Αρχιερείς, οι Ηγούμενοι των μεγάλων Μονών, οι Έλληνες βουλευτές και πολλοί επιφανείς πολίτες. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος στην προετοιμασία του, όμως, ανήκε στον Κρητικό στην καταγωγή Μητροπολίτη Κιτίου (1910-1918), μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών (1918-1920), Οικουμενικό Πατριάρχη (1922-1923) και Πατριάρχη Αλεξανδρείας (1926-1935) Μελέτιο Μεταξάκη, ο οποίος και διαμόρφωσε το σύνολο σχεδόν των άρθρων του Καταστατικού Χάρτη, που τέθηκε σε εφαρμογή το 1914. Κάποιες από τις αδυναμίες που παρουσίαζε επιχειρήθηκε να διορθωθούν κατά τη

⁶ Για το πολύκροτο αυτό ζήτημα, που ταλαιπώρησε την Εκκλησία και τον λαό της Κύπρου βλ. Νίκου Χριστοδούλου, *Το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Λευκωσία 1999· Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 39-68, όπου και βιβλιογραφία.

δεκαετία του 1920, επί αρχιερατείας Κυρίλλου Γ', οπότε και δημοσιεύθηκε αναθεωρημένο τελικό σχέδιο, το 1929. Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή δεν καρποφόρησε, αφού προσέκρουσε στις αντιρρήσεις των Ελλήνων βουλευτών και στα αιτήματα για αυξημένη λαϊκή εποπτεία στην εκκλησιαστική περιουσία και στη διοίκηση της Εκκλησίας, με αποτέλεσμα ο Καταστατικός Χάρτης του 1914 να παραμείνει σε χρήση μέχρι το 1979, που ψηφίστηκε νέος, ο οποίος εφαρμόστηκε την 1η Ιανουαρίου 1980 και αντικαταστάθηκε πρόσφατα (2010) από τον υφιστάμενο⁷.

Ο Κύριλλος Γ' αντιμετώπισε με επιτυχία αρκετά ζητήματα κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του (1916-1933), όπως την κρίση που δημιουργήθηκε από την εισαγωγή του νέου ημερολογίου, όπου υιοθέτησε τις σχετικές αποφάσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Ελλάδος. Τελικά, ο αριθμός των διαφωνούντων περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό και ο Αρχιεπίσκοπος με εγκύκλιό του καθόρισε τη 10η Μαρτίου 1924 ως ημέρα εφαρμογής του νέου ημερολογίου⁸. Πρωτοστάτησε επίσης στην ίδρυση της «Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου» το 1921 και της «Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου» το 1930, για τη δυναμικότερη προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων, συμβάλλοντας οικονομικά στη λειτουργία τους και υπηρετώντας σε αμφοτέρως από το αξίωμα του προέδρου⁹.

Ο Κύριλλος Γ' διακρίθηκε κυρίως στην ενίσχυση των ελληνικών γραμμάτων, όπου, εκτός από τη μέριμνά του για έκδοση του «Αποστόλου Βαρνάβα», φρόντισε για την ταξινόμηση και καταλογογράφηση του πλούσιου αρχείου της Αρχιεπισκοπής και στήριξε τη λειτουργία της βιβλιοθήκης της, στην οποία διαφυλάχθηκαν σπάνιες

⁷ Για τον Καταστατικό Χάρτη του 1914 και την προσπάθεια ψήφισης νέου, το 1929, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1912-1920)*, ό.π., σ. 36-38· *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, ό.π., σ. 88-100· Έρικ Σεργίου, *Η Καταστατική Νομοθεσία της Εκκλησίας της Κύπρου μέχρι και την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη του 1979*, Λευκωσία 2007, σ. 61-82. Βλ. επίσης Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Κύπρος 1992, σ. 348-349, 385, όπου γίνεται αναφορά στην εμπλοκή των Μεταξάκη και Μυλωνά στο όλο ζήτημα· Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ', «Αρχιεπισκοπική Εγκύκλιος: Περί του Καταστατικού Χάρτη», *Απόστολος Βαρνάβας* 1(1929)377-385, όπου διατυπώνεται το σχέδιο για τον νέο Καταστατικό Χάρτη. Για τους Καταστατικούς Χάρτες των ετών 1980 και 2010 βλ. Εκκλησίας Κύπρου, *Ο Καταστατικός Χάρτης της Αγιοτάτης Εκκλησίας της Κύπρου*, Λευκωσία 1979 και *Καταστατικός Χάρτης της Αγιοτάτης Εκκλησίας της Κύπρου*, Λευκωσία 2010.

⁸ Αχλλέα Αμυλιανίδη, *Το καθεστώς της Παλαιοημερολογιτικής Κοινότητας Κύπρου*, Λευκωσία 2008, σ. 48-60. Η εγκύκλιος με την οποία η Κυπριακή Εκκλησία ανακοίνωσε επίσημα την καθιέρωση του Νέου Ημερολογίου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αλήθεια*, ημερομηνίας 30 Μαΐου 1924. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Παναγιώτη Παπαδημήτρη - Πέτρου Πετρίδη, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, τ. 5ος, Λευκωσία 1997², σ. 97-106.

⁹ Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, ό.π., σ. 39-42.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΙΓΛΟΚΡΑΤΙΑ (1878-1960)

κυπρολογικές εκδόσεις. Επίσης, εξέδωσε σε ελληνική μετάφραση του Χαρίλαου Παπαϊωάννου το έργο του Ιωάννη Χάκκεττ για την ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, φρόντισε για τη μελέτη και καταγραφή των βυζαντινών μνημείων του νησιού από τον ακαδημαϊκό Γεώργιο Σωτηρίου, και καθιέρωσε τον Φιλολογικό Διαγωνισμό, που έδωσε μερικά σημαντικά έργα, όπως αυτά των πρωτοπόρων κυπριολόγων Λοΐζου Φιλίππου και Ιερώνυμου Περισιτιάνη για τα ελληνικά γράμματα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, του Κλεάνθη Γεωργιάδη για την καταγωγή των Κυπρίων και του Κλεόβουλου Μυριανθόπουλου για την παιδεία στα χρόνια της Αγγλοκρατίας¹⁰.

Ας σημειωθεί, ότι στον τομέα της ανάπτυξης των κυπρολογικών σπουδών σημαντική υπήρξε και η συμβολή του ανεψιού του Κυρίλλου Γ', Μητροπολίτη Κιτίου (1918-1937) Νικοδήμου Μυλωνά, ο οποίος πρωτοστάτησε στην έκδοση του επιστημονικού, λαογραφικού και ιστορικού περιοδικού «Κυπριακά Χρονικά» (1923-1937), στις σελίδες του οποίου αποθησαυρίστηκε πολύτιμο υλικό, μεγάλο μέρος του οποίου φέρει την υπογραφή του ίδιου του Νικοδήμου¹¹.

¹⁰ Για τη συμβολή του Κυρίλλου στη διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων βλ. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Η Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 έως το 1955», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 55-56 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν της Κύπρου (4ος έως 20ός αιώνας)*, Αθήνα 1996, σ. 609-610]. Ανδρέα Βίττη, «Κύριλλος Γ': Ο άγιος και λόγιος Αρχιεπίσκοπος (1916-1933)», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 5(2001)23-50.

¹¹ Βλ. σχετικά: Φοίβου Σταυρίδη, «Ο Νεοκλής Γ. Κυριαζής και η ομάδα έκδοσης του περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά* Λάρνακος», *Πνευματική Κύπρος* 353-355(1990)147-159· Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 384-385.

Η Εκκλησία της Κύπρου ακολούθησε την περίοδο αυτή πολύ πιο διεκδικητική πολιτική για το εθνικό θέμα, από ό,τι στις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας. Για παράδειγμα, αμέσως μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στα τέλη του 1918, και ενόψει της διεξαγωγής Συνεδρίου στο Παρίσι για τον καθορισμό του μέλλοντος της Ευρώπης, εστάλη Πρεσβεία στην Αγγλία, αποτελούμενη από τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ' και οκτώ από τα εννέα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, για να θέσει για άλλη μια φορά το ζήτημα της Ένωσης. Η Πρεσβεία παρέμεινε στην Αγγλία για ένα σχεδόν χρόνο, χωρίς όμως να επιτύχει τον αντικειμενικό της σκοπό.

Μερικούς μήνες αργότερα επανασχεδιάστηκε νέα αποστολή, αποτελούμενη από τον Αρχιεπίσκοπο και τους Θεοφάνη Θεοδότου και Πασχάλη Κωνσταντινίδη, που αναχώρησε τον Μάρτιο του 1920 και επέστρεψε στα τέλη του έτους, χωρίς και αυτή τη φορά να επιτύχει τον στόχο της. Παρόμοια αποστολή, που συγκροτήθηκε από τους βουλευτές Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο Μυλωνά και Σταύρο Σταυρινάκη, αναχώρησε για τη βρετανική πρωτεύουσα τον Σεπτέμβριο του 1929. Απέτυχε, όμως, και αυτή στους στόχους της, λόγω της άρνησης των Βρετανών να συζητήσουν τα εθνικά αιτήματα των Κυπρίων. Πρεσβεία εστάλη ξανά το 1946, αμέσως μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, επί τοποτηρητείας (1933-1947) Λεοντίου, ο οποίος μετέβη, μαζί με τους Ζήνωνα Ρωσσίδη, Δημήτριο Δημητρίου και Ιωάννη Κληρίδη, αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια στο Λονδίνο για την προώθηση του ενωτικού αιτήματος¹².

Είναι αξιοσημείωτο, ότι το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών των Πρεσβειών καλυπτόταν από την Αρχιεπισκοπή, τις Μητροπόλεις και τις μεγάλες Μονές, ενώ η απόφαση για την αποστολή τους λαμβανόταν σε κοινή σύσκεψη των Αρχιερέων, των Ελλήνων βουλευτών και άλλων επιφανών κληρικών και λαϊκών, υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου, ενδεικτικό του εθναρχικού ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Τον ίδιο εθναρχικό ρόλο υπογράμμιζε, στις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας, και η παρουσία τεσσάρων υψηλόβαθμων κληρικών, εκλεγμένων από τον λαό, στο Νομοθετικό Συμβούλιο: του Μητροπολίτη Κιτίου (1868-1886) Κυπριανού από το 1883 έως το 1886, του Μητροπολίτη Κυρηνείας (1889-1893), στη συνέχεια Κιτίου (1893-1909) και αργότερα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1909-1916)

¹² Για την αποστολή των Πρεσβειών αυτών βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1912-1920)*, ό.π., σ. 41-44 (για τα έτη 1918 και 1920)· Του ίδιου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, ό.π., σ. 41-42 (για το έτος 1929)· Παναγιώτη Παπαδημήτρη - Πέτρου Πετρίδη, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, τ. 8ος, ό.π., σ. 12-31 (για το έτος 1946).

Κυρίλλου Β' από το 1889 έως το 1911, του Ηγουμένου Κύκκου Γερασίμου από το 1891 έως το 1901 και του Μητροπολίτη Κιτίου Νικοδήμου Μυλωνά από το 1925 έως το 1931. Η ανάμιξή τους στην πολιτική προκάλεσε κατά καιρούς έντονες συζητήσεις και πολλοί ήταν αυτοί, οι οποίοι ζήτησαν επίμονα τον περιορισμό τους στα πνευματικά τους καθήκοντα. Όμως, επικράτησε τελικά η άποψη, ότι ο κλήρος όφειλε να εξακολουθήσει να διαδραματίζει τον εθναρχικό του ρόλο: να καθοδηγεί τον λαό στην οδό της ελευθερίας και να αγωνίζεται για την ενίσχυση των εθνικών του παραδόσεων και την προάσπιση των δικαιών του¹³.

Στο μεταξύ, η πολιτική των Βρετανών στην Κύπρο προκάλεσε μεγάλη δυσφορία στους κατοίκους του νησιού, που διαπίστωναν ότι οι προσδοκίες τους για ειρηνική εθνική δικαίωση και κοινωνική δικαιοσύνη δεν είχαν καμία προοπτική, γεγονός που διόγκωσε τη δυσαρέσκειά τους και οδήγησε στην εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931. Η αφορμή δόθηκε με την παραίτηση του Νικοδήμου Μυλωνά, στις 17 Οκτωβρίου, από το Νομοθετικό Συμβούλιο και την έκδοση διαγγέλματος, με το οποίο κήρυξε την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Διοργανώθηκαν τότε ογκώδεις συγκεντρώσεις σε διάφορες πόλεις, που κορυφώθηκαν την 21η Οκτωβρίου, οπότε πραγματοποιήθηκε μεγάλη συγκέντρωση στην Εμπορική Λέσχη της Λευκωσίας, η οποία κατέληξε σε μαχητική πορεία προς το Κυβερνείο. Πολύ γρήγορα, όμως, το αυθόρμητο αυτό λαϊκό κίνημα κατεστάλη και επιβλήθηκαν στον λαό τιμωρητικά μέτρα, όπως φυλακίσεις, εξορίες και εντοπισμοί των πρωταιτίων. Ανάμεσα σε αυτούς που εξορίστηκαν ήταν οι Μητροπολίτες Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς και Κυρηναίος Μακάριος Μυριανθέας, καθώς και ο σηματοφόρος της εξέγερσης Οικονόμος Διονύσιος Κυγκώτης¹⁴.

Η εξορία των δύο Αρχιερέων και ο θάνατος του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ', τον

¹³ Για τον εθναρχικό ρόλο της Κυπριακής Εκκλησίας βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Εθναρχικός ρόλος της Ορθοδόξου Ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου βιοτή», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35(1971)95-113· Ανδρέα Βίττη, «Ο Εθναρχικός ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6(2003)49-79. Για τους κληρικούς οι οποίοι υπηρέτησαν στα χρόνια της Αγγλοκρατίας ως μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου και τις σχετικές αντιδράσεις για την ανάμειξή τους στην πολιτική βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 49-55· *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 29-34.

¹⁴ Πέτρου Στυλιανού, *Το κίνημα του Οκτώβρη του 1931 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1984· Κωστή Κοκκινόφτα, *Η ζωή και το έργο του Επισκόπου Μαρεώτιδος Διονυσίου Κυγκώτη (1887-1942)*, Λευκωσία 2001, σ. 57-71· Βία Λειβαδά - Πέτρου Παπαπολυβίου - Γιάννη Σπανού, *Η εξέγερση του Οκτώβρη 1931 (Τα Οκτωβριανά)*, Λευκωσία 2004· Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1931)*, Λευκωσία 2007, σ. 46-55.

Νοέμβριο του 1933, οδήγησαν την Εκκλησία της Κύπρου σε αποδιοργάνωση με τον μόνο εναπομείναντα Αρχιερέα, Μητροπολίτη Πάφου (1930-1947) Λεόντιο να διστάζει να προχωρήσει στην πλήρωση του αρχιεπισκοπικού θρόνου, λόγω της υποχρεωτικής απουσίας των άλλων δύο Μητροπολιτών, και πιθανών υποψηφίων, από την Κύπρο. Το στυγνό καθεστώς της Παλμεροκρατίας επέτεινε τη δημιουργηθείσα κατάσταση, με αποτέλεσμα ο μέχρι τότε σημαντικός ρόλος της Εκκλησίας στην πολιτική ζωή να περιοριστεί. Η ψήφιση νόμου από τη Βρετανική διοίκηση για τις αρχιεπισκοπικές εκλογές, το 1937, που απέκλειε τους εξόριστους Αρχιερείς και όσους δεν είχαν κυπριακή καταγωγή εξουδετέρωσε τις όποιες προσπάθειες για την ανάδειξη νέου Αρχιεπισκόπου. Ωστόσο, παρά τα πολλά προβλήματα, εξαιτίας των ανελεύθερων μέτρων, ο Λεόντιος δραστηριοποιήθηκε έντονα στον αγώνα κατά των αποικιοκρατών, που τον εντόπισαν από τον Απρίλιο του 1938 μέχρι τον Μάιο του 1940 στην Πάφο, ενώ τον οδήγησαν κατά καιρούς και στο δικαστήριο, όπως το 1932, που τον κατηγορήσαν «διά στασιαστικές ομιλίας»¹⁵.

Από τους δύο εξόριστους Αρχιερείς, ο μεν Κιτίου απεβίωσε στα Ιεροσόλυμα το 1937, ο δε Κυρηνεάς επέστρεψε στην Κύπρο στα τέλη του 1946, οπότε, μετά την κατάργηση των σχετικών νόμων της Παλμεροκρατίας και με τη βοήθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που απέστειλε στο νησί τον Μητροπολίτη Δέκων Ιωακείμ, συγκροτήθηκε Σύνοδος για τη διεξαγωγή αρχιεπισκοπικών εκλογών. Οι εκλογές αυτές ήταν έντονα πολιτικοποιημένες, αφού η μεν Αριστερά υποστήριξε τον Λεόντιο, ενώ η Δεξιά τον Αρχιεπίσκοπο Σιναίου Πορφύριο. Ταυτόχρονα, ο Κυρηνεάς Μακάριος κάλεσε τον Λεόντιο να μην αποδεχθεί τυχόν εκλογή του και του υπενθύμισε παλαιότερη κοινή απόφασή τους για μη διεκδίκηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου από αμφοτέρους. Ο Λεόντιος, συνεπής στην αρχική δέσμευσή του, αρνήθηκε πεισματικά να προβληθεί ως υποψήφιος Αρχιεπίσκοπος, καθόλο το διάστημα των εκλογικών διαδικασιών. Οι αντιπρόσωποί του, όμως, επέμεναν να προωθούν την υποψηφιότητά

¹⁵ Για την εθνική δράση του Λεοντίου, κατά τη δεκαετία του 1930 και τους διωγμούς που υπέστη από το αγγλικό κατοχικό καθεστώς βλ. Παναγιώτη Μαχλουζαρίδη, «Οι ιστορικές δίκες του Μητροπολίτη Πάφου Λεοντίου», στον τόμο: *Δίκες που άφησαν εποχή*, Λευκωσία 1979, σ. 60-136· Αχιλλέα Λιμπουριδίδη, «Η εθνική δράση του Λεοντίου και η ιστορική δική του το 1939», στον τόμο: *Τα τελευταία χρόνια της Αγγλοκρατίας*, Λευκωσία 2001, σ. 39-53· Θωμά Παπαγεωργίου, «Οι νομικές διώξεις εναντίον του Μητροπολίτη Πάφου Λεοντίου κατά την Παλμεροκρατία», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 8(2008)471-480. Για την πολιτική και εκκλησιαστική ζωή της περιόδου 1931 έως 1947 βλ. τη μελέτη του Andreas Tillyrides, «Cyprus 1931-1947. The Outcome of the Uprising and the Long Vacancy of the Archiepiscopal Throne», *Εκκλησία και Θεολογία* 3(1982)441-880, όπου δημοσιεύεται αρχαιολόγος υλικό· Ανδρέα Βίττη, «Ο Αρχιεπίσκοπος Λεόντιος, το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα των ετών 1933-1947 και η ανέκδοτη μελέτη (1944) του Έλληνα διπλωμάτη Β. Δ. Μόστρα», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 7(2005)227-270.

του και να θεωρούν υποχρέωσή του να πειθαρχήσει στη λαϊκή βούληση. Τελικά, νέος Αρχιεπίσκοπος εξελέγη, τον Ιούνιο του 1947, ο Λεόντιος, ο οποίος ενθρονίστηκε μετά που ο Μακάριος τον αποδέσμευσε από την παλαιότερη μεταξύ τους συμφωνία και αφού παρενέβη με επιτυχία, για τον σκοπό αυτό, ο Δέρκων Ιωακείμ. Απεβίωσε, όμως, 36 ημέρες αργότερα και για την εκλογή του αντικαταστάτη του χρειάστηκε και πάλιν η βοήθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που απέστειλε στο νησί τους Μητροπολίτες Σάρδεων Μάξιμο και Περγάμου Αδαμάντιο. Οι τελευταίοι συγκρότησαν, μαζί με τον Κυρηναίος Μακάριο, Σύνοδο, που διεξήγαγε τις αρχιεπισκοπικές εκλογές, οι οποίες επίσης ήταν πολιτικοποιημένες, αφού η μεν Αριστερά υποστήριξε τον Δέρκων Ιωακείμ η δε Δεξιά τον Μακάριο, ο οποίος και επικράτησε τελικά¹⁶.

Το σημαντικότερο γεγονός της αρχιερατείας του Μακαρίου Β' (1947-1950) ήταν η οργάνωση και διεξαγωγή του Ενωτικού Δημοψηφίσματος της 15ης Ιανουαρίου 1950, που κατέδειξε τη θέληση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελλήνων της Κύπρου για υλοποίηση των εθνικών τους επιδιώξεων, αφού το 96% περίπου ψήφισε υπέρ της Ένωσης¹⁷. Σημαντικό ρόλο στη διεξαγωγή του διαδραμάτισε ο νεαρός Μητροπολίτης Κιτίου (1948-1950) και μετέπειτα διάδοχος του Μακαρίου Β', Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1950-1977) Μακάριος Γ', η ανάδειξη του οποίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο σηματοδότησε μια νέα περίοδο στην ιστορία του τόπου. Μέχρι και τη λήξη της υπό εξέταση περιόδου, η Εκκλησία της Κύπρου ανέλαβε και χειρίστηκε σχεδόν αποκλειστικά το εθνικό θέμα της απελευθέρωσης από τον βρετανικό ζυγό.

Κατά τα πρώτα χρόνια της αρχιερατείας του ο Μακάριος Γ' επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην προετοιμασία της διεξαγωγής του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ, που ξέσπασε τον Απρίλιο του 1955, υπό τη στρατιωτική ηγεσία του Κύπριου συνταγματάρχη του ελληνικού στρατού Γεώργιου Γρίβα Διγενή. Πολλά από τα στελέχη της προέρχονταν από την Παγκύπρια Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΠΕΟΝ), που ίδρυσε ο Μακάριος Γ', ή από την Ορθόδοξη Χριστιανική Ένωση Νέων και Νεανίδων (ΟΧΕΝ), που βρισκόταν υπό την πνευματική καθοδήγηση της

¹⁶ Για τις δύο αρχιεπισκοπικές εκλογές του 1947 υπάρχει σχετικό υλικό στο περιοδικό της Εκκλησίας της Κύπρου *Απόστολος Βαρνάβας* 8(1947)55-62, 95-103, 108-163, 167-250, όπως και στον τόμο: Παναγιώτη Παπαδημήτρη - Πέτρου Πετρίδη, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, τ. 8ος, ό.π., σ. 32-76, όπου παρατίθενται δημοσιεύματα και σχόλια από τον κυπριακό τύπο της εποχής.

¹⁷ Βλ. τις σχετικές δημοσιεύσεις στα περιοδικά *Απόστολος Βαρνάβας* 11(1950)20-30, 67-71, 110-111, 187-202 και *Ελληνική Κύπρος* 9(1950)3-5, 8-9 και 10(1950)3-62, καθώς και στον τόμο: Παναγιώτη Παπαδημήτρη - Πέτρου Πετρίδη, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, τ. 8ος, ό.π., σ. 273-306.

Εκκλησίας. Οι Άγγλοι επέβαλαν πολλά και ανελεύθερα μέτρα για την καταστολή του Αγώνα, όπως τη σύλληψη και εξορία, στις 9 Μαρτίου 1956, του Μακαρίου Γ' στα νησιά Σεϋχέλλες του Ινδικού Ωκεανού, όπου παρέμεινε, μαζί με τους συνεξοριστούς του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυπριανό, παπα - Σταύρο Παπαγαθαγγέλου και Πολύκαρπο Ιωαννίδη, μέχρι τον Μάρτιο του επόμενου έτους, οπότε αφέθηκαν ελεύθεροι¹⁸.

Εκτός από την Ιεραρχία της Εκκλησίας, που προετοίμασε τον Αγώνα και τους πολυάριθμους κληρικούς των πόλεων και της κυπριακής υπαίθρου, οι οποίοι συμμετείχαν ενεργά, ξεχωριστή υπήρξε η συμβολή σε αυτόν των μεγάλων Μονών του τόπου. Αναφέρεται ενδεικτικά, η φιλοξενία που παρείχαν οι πατέρες της Μονής Μαχαρά στον Γρηγόρη Αυξεντίου και στους συντρόφους του, και στην κατά τρόπο μοναδικό σύνδεσή του με την ιστορική Μονή, αφού σε κρησφύγετο πλησίον των μοναστηριακών της κτισμάτων βρήκε ηρωικό θάνατο, στις 3 Μαρτίου 1957¹⁹.

Ιδίως, όμως, με τον εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ συνδέθηκε η Μονή Κύκκου, που υπήρξε από τους βασικούς χρηματοδότες της προετοιμασίας και διεξαγωγής του. Ακόμη, καθόλη τη διάρκειά του, στήριξε οικονομικά τις οικογένειες των ανταρτών και των συλληφθέντων, στις οποίες χορηγείτο τακτικά βοήθημα, για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Από τις μαρτυρίες των αγωνιστών, που δημοσιεύτηκαν πρόσφατα σε τρίτομο σχετικό έργο, πληροφορούμαστε για πολλές πτυχές της συμμετοχής της Μονής στον αγώνα της ΕΟΚΑ, όπως για τη χρήση των Μετοχίων και των άλλων υποστατικών και κτηρίων της, για την κατάλληλη προετοιμασία του και αργότερα για την απόκρυψη αγωνιστών. Για παράδειγμα, το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου υπήρξε κέντρο επικοινωνιών Κύπρου - Ελλάδος με ασύρματο και στη συνέχεια χώρος περίθαλψης ασθενών ανταρτών, όπως του Χαράλαμπου Μούσκου. Ακόμη, ο χώρος της Ιερατικής Σχολής, πλησίον της Μονής, χρησιμοποιήθηκε για την αποθήκευση οπλισμού και πυρομαχικών, στους δε πολυγράφους της εκτυπώνονταν προκηρύξεις, που διαμοιράζονταν στις πόλεις και τα χωριά του νησιού.

Από διάφορες πηγές είναι γνωστό ακόμη, ότι η Μονή Κύκκου, στα πρώτα στάδια

¹⁸ Από την πλούσια βιβλιογραφία για τη δράση της Κυπριακής Εκκλησίας στον αγώνα της ΕΟΚΑ αναφέρονται ενδεικτικά τα όσα θησαυρίστηκαν στους δύο σχετικούς τόμους, που το Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' εξέδωσε για την περίοδο αυτή. Βλ. Νέαρχου Νέαρχου (επιμ.), *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'*, τ. Β', 1955-Απρίλιος 1957, Λευκωσία 1992 και τ. Γ', Μάιος 1957-Μάρτιος 1959, Λευκωσία 1993.

¹⁹ Για τη σχέση του Γρηγόρη Αυξεντίου με τη Μονή Μαχαρά βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαρά*, Λευκωσία 1968, σ. 273-284.

του Αγώνα, παρείχε καταφύγιο σε 35 περίπου αντάρτες, τόσο μέσα στο κτηριακό συγκρότημά της, όσο και στα 15 κρησφύγετα, που κατασκευάστηκαν σε παρακείμενες τοποθεσίες. Ανάμεσα στους αντάρτες, που τροφοδοτήθηκαν και διευκολύνθηκαν στις μετακινήσεις τους την περίοδο αυτή, περιλαμβάνονταν ο αρχηγός της ΕΟΚΑ Γεώργιος Γρίβας - Διγενής και οι ήρωες Χαράλαμπος Μούσκος και Μάρκος Δράκος, γεγονός που κατέστησε την περιοχή κέντρο του Αγώνα. Στους χώρους της Μονής Κύκκου πραγματοποιήθηκε επίσης η συνάντηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' με τον στρατιωτικό αρχηγό της ΕΟΚΑ Γρίβα - Διγενή, τον Ιανουάριο του 1956, όπου συζητήθηκαν η πορεία του Αγώνα και οι επόμενοι στόχοι του, και στη γύρω περιοχή της η συνάντηση του Διγενή με τον υποπρόξενο της Ελλάδας Ρόδη Ρούφο, τον Μάιο του 1956. Μετά, όμως, από την ανακάλυψη των κρησφυγέτων, που διατηρούσε η ΕΟΚΑ στα βουνά του Κύκκου, οι Άγγλοι έκλεισαν τη Μονή για το κοινό, από τον Ιούνιο του 1956 μέχρι τον Μάρτιο του 1959, και εγκατέστησαν σώμα στρατού στα εξωτερικά κτήριά της²⁰.

Ο Μακάριος Γ' επέστρεψε στην Κύπρο τον Μάρτιο του 1959, μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου και την κατάργηση του αποικιακού καθεστώτος. Έκτοτε άρχισε μια νέα περίοδος για την Εκκλησία της Κύπρου, αφού ο προκαθήμενός της εξελέγη στην προεδρία της νέας πολιτείας, που ανεκηρύχθη τον Αύγουστο του 1960. Διατήρησε δηλαδή και την ιδιότητα του εθνάρχη, την οποία του κληροδότησαν οι αγώνες του κυπριακού κλήρου των παλαιότερων χρόνων, αφού θεωρήθηκε ότι ο τελικός σκοπός της Ένωσης παρέμενε ανεκπλήρωτος.

Η μόρφωση του κλήρου

Ένα ζήτημα που απασχόλησε την Εκκλησία της Κύπρου στα χρόνια της Αγγλοκρατίας ήταν αυτό της στελέχωσής της με μορφωμένους και ιεροπρεπείς κληρικούς. Στην επίλυσή του συνέτεινε η ίδρυση, κατά τον 19ο αιώνα, των Θεολογικών Σχολών του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, της Χάλκης το 1844 και του Σταυρού Ιεροσολύμων το 1855, καθώς και της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής το 1844. Οι Σχολές αυτές συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη θεολογική κατάρτιση των αποφοίτων τους και στην πνευματική ενδυνάμωσή τους, γεγονός που είχε ευεργετικά αποτελέσματα για τους Χριστιανούς κατοίκους, τόσο του ελεύθερου ελληνικού

²⁰ Για τη συμβολή της Μονής Κύκκου στον αγώνα της ΕΟΚΑ βλ. Κλείτου Ιωαννίδη, *Η συμβολή της Ιεράς Μονής Κύκκου στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1955-1959*, τ. Α' - Γ', Λευκωσία 2003· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η συμβολή της Μονής Κύκκου στους εθνικούς αγώνες», *Ενατενίσσεις* 6(2008)58-61.

ΚΩΣΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ

κράτους, όσο και περιοχών, όπως η Κύπρος, όπου ζούσαν υπόδουλοι Έλληνες. Στις αρχές της Αγγλοκρατίας, οι μόνοι κληρικοί, οι οποίοι ήταν απόφοιτοι Θεολογικών Σχολών και υπηρετούσαν στην Κυπριακή Εκκλησία ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος, ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός Οικονομίδης, ο τότε Σχολάρχης της Λάρνακας και μετέπειτα Μητροπολίτης Κυρηνείας και ακολούθως Κιτίου Χρύσανθος Ιωαννίδης και ο Ιεροδιάκονος και αργότερα Μητροπολίτης Κυρηνείας, Κιτίου και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β', οι οποίοι κατέβαλαν φιλότιμες προσπάθειες για τη διάδοση του θείου λόγου, κυρίως με το κυριακάτικο κήρυγμα. Κατά τη δεκαετία του 1890, όμως, και ειδικά μετά την ολοκλήρωση των σπουδών και την επιστροφή στην Κύπρο του Ηγουμένου της Μονής Κύκκου Γερασίμου και του Ιεροδιακόνου της Αγίας Νάπας Λεμεσού, μετέπειτα Μητροπολίτη Κυρηνείας και ακολούθως Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ', άρχισαν να δημοσιεύονται για πρώτη φορά από Κύπριους κληρικούς, και ιδίως από τον Κύριλλο, στις στήλες των κυπριακών εφημερίδων αρκετά άρθρα θεολογικού ενδιαφέροντος, όπως επεξηγηματικά σχόλια στα ευαγγέλια της Κυριακής και στο πνευματικό νόημα των μεγάλων εορτών της Χριστιανοσύνης και να δημιουργούνται οι πρώτες θεολογικές ζυμώσεις.

Την περίοδο αυτή στάληκαν αρκετοί νέοι, προερχόμενοι κυρίως από τον μοναστηριακό κλήρο και τα περιβάλλοντα των Μητροπόλεων, για σπουδές στις Θεολογικές Σχολές της Χάλκης, των Αθηνών και του Σταυρού Ιεροσολύμων. Είναι ενδεικτικό το παράδειγμα της Μονής Κύκκου, όπου και οι τρεις Ηγούμενοι, οι οποίοι ανήλθαν στην ηγουμενία κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, Γεράσιμος (1890-1911), Κλεόπας (1911-1937) και Χρυσόστομος (πρόεδρος 1937-1948 και ηγούμενος

1948-1979) ήταν απόφοιτοι Θεολογικών Σχολών: της Χάλκης οι δύο πρώτοι και των Αθηνών ο τρίτος²¹.

Είναι αξιοσημείωτο να παρατηρήσουμε ότι, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1860 μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα παρατηρείται τάση για σπουδές στις Θεολογικές Σχολές Χάλκης και Σταυρού Ιεροσολύμων και έλλειψη ενδιαφέροντος για φοίτηση στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, στη συνέχεια η τελευταία αποτελεί το κέντρο θεολογικής μόρφωσης των Κυπρίων. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τη σημασία, που άρχισε σταδιακά να αποκτά η ελληνική πρωτεύουσα στη ζωή των Κυπρίων της εποχής και την καθολική διάδοση των ιδεών, που εκπήγαζαν από αυτήν ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού, όπως του μεγαλοϊδεατικού οράματος. Τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, όμως, σχετίζεται και με τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Πατριαρχικές Σχολές, αφού η μεν του Σταυρού έκλεισε οριστικά το 1909, η δε της Χάλκης υπέκειτο στις παρενέργειες της Μικρασιατικής καταστροφής του 1922 και στη δυσκολία που προέκυψε για τη φοίτηση των Κυπρίων στις τάξεις της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και πάλιν η Μονή Κύκκου, η οποία, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, στέλλει μοναχούς της για σπουδές στις Σχολές της Χάλκης, τους μετέπειτα Ηγουμένους Γεράσιμο και Κλεόπα και τους Νίκανδρο και Γεννάδιο, και του Σταυρού Ιεροσολύμων, τους Μακάριο και Παΐσιο, για να στραφεί οριστικά, από τη δεκαετία του 1920, προς τη Θεολογική Σχολή Αθηνών, όπου φοιτούν ο μετέπειτα Επίσκοπος Μαρεώτιδος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας Διονύσιος Κυγκώτης και ο Ηγούμενος Χρυσόστομος²².

Ωστόσο, παρά την ανάδειξη αριθμού μορφωμένων άγαμων κληρικών, το ζήτημα της μόρφωσης του ενοριακού κλήρου των πόλεων και των χωριών της κυπριακής υπαίθρου εξακολούθησε να παραμένει σε εκκρεμότητα και να απασχολεί την Ιεραρχία της Κυπριακής Εκκλησίας στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας. Σταθμός στις προσπάθειες για τη λύση υπήρξε η ίδρυση του Ιεροδιδασκαλείου της Λάρνακας, το 1910, έτος κατά το οποίο επιλύθηκε οριστικά το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα με την

²¹ Για τους τρεις αυτούς Ηγουμένους της Μονής Κύκκου και τις σπουδές τους βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Οι Ηγούμενοι της Ιεράς Μονής Κύκκου: Προσωπογραφική μελέτη», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 8(2006)59-68.

²² Για τη μόρφωση του κυπριακού κλήρου στα χρόνια της Αγγλοκρατίας βλ. Κωστή Κοκκινόφα, «Ο κυπριακός κλήρος και η Θεολογική Σχολή Αθηνών (μέσα 19ου αιώνα - 1931)», στον τόμο: Σταύρου Φωτίου (επιμ.), *Στα βήματα του Αποστόλου Βαρνάβα. Χαριστήριος τόμος προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Β΄*, Λευκωσία 2008, σ. 279-301. Του ιδίου, «Η Θεολογική Σχολή του Σταυρού Ιεροσολύμων και η Κύπρος», *Κυπριακά Σπουδαί* 71(2009)97-154.

αναγνώριση από τον Κυρηναίος Κύριλλο του από Κιτίου Κυρίλλου ως νέου Αρχιεπισκόπου και την εκλογή των Ιάκωβου Αντζουλάτου και Μελέτιου Μεταξάκη στους μητροπολιτικούς θρόνους Πάφου και Κιτίου, αντιστοίχως. Η νεοσυσταθείσα Ιερά Σύνοδος επιλήφθηκε, σε μία από τις πρώτες συνεδρίες της, τον Μάρτιο του 1910, του θέματος της εκπαίδευσης του κλήρου και αποφάσισε την ίδρυση Ιερατικής Σχολής στα κτήρια που περιέβαλλαν το μικρό εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, στον Στρόβολο. Το όλο εγχείρημα, όμως, εξαιτίας διαφόρων λόγων, που σχετίζονταν με την ακαταλληλότητα του προτεινόμενου χώρου, οδηγείτο σε ναυάγιο, οπότε ο δυναμικός Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης με επιστολή του, ημερομηνίας 16 Ιουνίου 1910, προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Β΄ εισηγήθηκε να χρησιμοποιηθεί ως έδρα του Ιεροδιδασκαλείου η κατάλληλη για τον σκοπό αυτό Μονή του Αγίου Γεωργίου του Κοντού στη Λάρνακα.

Η επιστολή αυτή, όμως, έμεινε αναπάντητη από τον Κύριο Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος δεν έβλεπε θετικά ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Τότε ο Μεταξάκης, διαπιστώνοντας ότι η προσπάθεια για την ίδρυση της Σχολής θα ματαιωνόταν, προχώρησε στην εγγραφή μαθητών και στην έναρξη λειτουργίας του Ιεροδιδασκαλείου, στις 3 Οκτωβρίου του 1910, στη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Κοντού, όπως είχε εισηγηθεί στον Αρχιεπίσκοπο. Η ενέργεια αυτή του Κρητικού Αρχιερέα προκάλεσε την αντίδραση του Κυρίλλου Β΄, με αποτέλεσμα να προκληθεί δημόσια αντιπαράθεση των δύο Ιεραρχών, μέσω του τύπου.

Ο Μεταξάκης, όμως, επέμενε στη συνέχιση της λειτουργίας του Ιεροδιδασκαλείου, θέτοντας ως κύριο στόχο του να συμβάλει με τους αποφοίτους του στην πνευματική αναγέννηση των κατοίκων του νησιού, αφού φιλοδοξούσε να στελεχώσει τις κυπριακές κοινότητες με μορφωμένους ιερείς, οι οποίοι θα μπορούσαν να εργάζονται και ως δάσκαλοι. Ωστόσο, προς μεγάλη απογοήτευσή του, πολύ λίγοι από τους αποφοίτους του ιερώθηκαν, όπως ο Ηγούμενος της Μονής της Τροοδίτισσας (1942-1968) Παγκράτιος, ο Αρχιμανδρίτης Άνθιμος Αναστασίου (1914-1989), ο Οικονόμος Σολομών Παναγίδης (1893-1964) και ο παπα - Σταύρος Παπαγαθαγγέλου (1911-2001), αφού οι περισσότεροι προτίμησαν να εργοδοτηθούν στον διδασκαλικό τομέα.

Το Ιεροδιδασκαλείο έκλεισε οριστικά το 1932, όταν η Αποικιοκρατική Κυβέρνηση απέσυρε την αναγνώριση του διπλώματός του και τερμάτισε την οικονομική υποστήριξή της προς αυτό, με το δικαιολογητικό ότι δεν προσέφερε κατάλληλο πρόγραμμα διδασκαλίας στους μαθητές του. Στο μεταξύ, είχαν προηγηθεί τα γεγονότα του Οκτωβρίου του 1931, που άφησαν ανέφαλη την Κυπριακή Εκκλησία

και την οδήγησαν σε διοικητική αποσύνθεση, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η όποια υποστήριξη για τη συνέχιση της λειτουργίας του²³.

Την περίοδο αυτή, το ζήτημα της μόρφωσης του ενοριακού κλήρου παρέμενε σε εκκρεμότητα και η πλειονότητα των ιερέων των χωριών και των πόλεων εξακολουθούσε να έχει περιορισμένες γνώσεις και ελάχιστη έως ανύπαρκτη θεολογική κατάρτιση. Γι' αυτό, όταν, το 1948, μετά την άρση των διαφόρων καταπιεστικών μέτρων, που επιβλήθηκαν από τους Βρετανούς αποικιοκράτες, λόγω του Κινήματος των Οκτωβριανών, καταρτίστηκε Ιερά Σύνοδος από τους νεοεκλεγέντες Αρχιερείς Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Β', Πάφου Κλέοπα, Κιτίου Μακάριο και Κυρηνείας Κυπριανό, το ζήτημα της μόρφωσης του κλήρου τέθηκε στις προτεραιότητές τους και στην πρώτη συνεδρία τους, τον Ιούνιο του 1948, αποφάσισαν την ίδρυση Ιερατικής Σχολής. Η εξεύρεση των απαραίτητων οικονομικών πόρων, που έτεινε να ματαιώσει την υλοποίηση της απόφασης, ξεπεράστηκε όταν σε μεταγενέστερη συνεδρία ο Ηγούμενος Χρυσόστομος ανακοίνωσε στους Συνοδικούς την απόφαση της Μονής Κύκκου να αναλάβει τη δαπάνη για την ανέγερση και τον εξοπλισμό του κτηρίου της Ιερατικής Σχολής, σε ιδιόκτητη γη της, κοντά στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου, καθώς και τα έξοδα συντήρησής της.

Είχε πλέον τροχοδρομηθεί η οριστική επίλυση ενός χρόνιου προβλήματος, που απασχολούσε την Κυπριακή Εκκλησία από τα μέσα του 19ου αιώνα. Όπως χαρακτηριστικά σημειωνόταν, η υπό ίδρυση Ιερατική Σχολή ανεμένετο ότι στο εγγύς μέλλον «θα έδιδε εις την Εκκλησίαν μορφωμένους κληρικούς, οι οποίοι θα εργάζοντο προς διαφώτισιν και στήριξιν του λαού εν τη πίστει και προς ηθικήν ανάπλασιν της κοινωνίας». Η έναρξη των εργασιών της πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 1950, με πρώτο διευθυντή τον Μικρασιάτη Αρχιμανδρίτη Διονύσιο Χαραλάμπους, μετέπειτα Μητροπολίτη Λήμνου (1951-1959) και αργότερα Τρίκκης και Σταγών (1959-1970), και παρόντων των δεκαέξι μαθητών της, οι οποίοι εισήχθησαν στο πρώτο έτος διδασκαλίας των μαθημάτων²⁴.

²³ Για τα σχετικά με την ίδρυση και λειτουργία του Παγκυπρίου Ιεροδιδασκαλείου βλ. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 340-343· Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 9(2010)105-144.

²⁴ Για την ιστορία της μόρφωσης του ενοριακού κλήρου και τις διάφορες προσπάθειες που καταβλήθηκαν κατά καιρούς για την ανάδειξη μορφωμένων κληρικών βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η εκπαίδευση του κλήρου στην Κύπρο», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 5(2001)285-331· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η μόρφωση του κυπριακού κλήρου και η Ιερατική Σχολή "Απόστολος Βαρνάβας"», στον τόμο: *Ιερατικής Σχολής «Αποστόλου Βαρνάβα»*, *Υψίστου Κλήσης*, Λευκωσία 2003, σ. 11-26.

Ο εκκλησιαστικός τύπος

Στο θέμα της διάδοσης του θείου λόγου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο τα εκκλησιαστικά περιοδικά της εποχής, τα πρώτα από τα οποία εκτυπώθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1900. Πρόκειται για το εβδομαδιαίο περιοδικό «Απόστολος Βαρνάβας», που κυκλοφόρησε στις 25 Μαρτίου 1901 και είχε διευθυντή τον απόφοιτο της Ριζαρείου Σχολής παπα - Ιωάννη Μακουύλη από την Ανατολική Ρωμυλία, και τη «Χριστιανική Αλήθεια», που εξεδόθη μερικούς μήνες αργότερα, στις 15 Ιουλίου 1901, και είχε διευθυντή τον Παύλο Κολεσίδη από τον Πόντο, ο οποίος για κάποιο διάστημα φοίτησε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Η έκδοση, όμως, αμφοτέρων τερατίστηκε μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, του «Αποστόλου Βαρνάβα» τον Μάρτιο του 1902 και της «Χριστιανικής Αλήθειας» τον Νοέμβριο του 1903, λόγω, κυρίως, οικονομικών προβλημάτων.

Ακολουθώντας, μετά τη λύση του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος κυκλοφόρησαν ο «Εκκλησιαστικός Κήρυξ» (1911-1918) του Κρητικού στην καταγωγή Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιου Μεταξάκη, το «Φως» (Ιαν. - Δεκ. 1911) του Χαρίλαου Παπαϊωάννου, ο «Χριστιανός» (Ιαν. 1911 - Ιαν. 1912) του Ιεροδιάκονου Πορφύριου Κυριακίδη και η «Πίστις» (1913-1914) του Ιωάννη Παπαπορφυρίου. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1918, κατά την αρχιερατεία του Κυρίλλου Γ' εκδόθηκε το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της Εκκλησίας της Κύπρου «Απόστολος Βαρνάβας», το οποίο εξακολουθεί να κυκλοφορεί μέχρι τις μέρες μας.

Αργότερα εκδόθηκαν και άλλα παρόμοια περιοδικά, όπως κατά τις δεκαετίες του 1940 και του 1950 η «Χριστιανική Αναγέννησις» (1944-1951, με 172 τεύχη) της Παγκύπριας Οργάνωσης Θρησκευτικών Ορθόδοξων Ιδρυμάτων (Π.Ο.Θ.Ο.Ι.) και διευθυντή αρχικά τον Αρχιμανδρίτη Ιπτόλυτο Μιχαηλίδη, και η «Ελληνική Κύπρος» (από το 1949 έως το 1956 με 80 τεύχη), εκφραστικό όργανο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου και του Εθναρχικού Συμβουλίου με διευθυντή τον Νίκο Κρανιδιώτη. Τα περιοδικά αυτά είχαν κύριο στόχο να προσφέρουν στους αναγνώστες τους, σε γλώσσα προσιτή, τις θεμελιώδεις διδασκαλίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας και μέσω σειράς άρθρων να ενημερώνουν υπεύθυνα για διάφορα θρησκευτικά, ηθικά, κοινωνικά και εθνικά θέματα. Ειδικότερα, όμως, η «Ελληνική Κύπρος» επεδίωξε να καταδείξει την ελληνικότητα του νησιού και να προβάλλει τη συμμετοχή του στους εθνικούς αγώνες και στο πνευματικό γίγνεσθαι του Ελληνισμού²⁵.

²⁵ Για την ιστορία του εκκλησιαστικού τύπου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας βλ. Κωνσταντίνου Κούκου, *Ο χριστιανικός ορθόδοξος τύπος εις την Κύπρον από της εισαγωγής της τυπογραφίας μέχρι σήμερα*, Στρέβολος 1993· Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο εκκλησιαστικός τύπος στην Κύπρο», *Ακμή* 70(2007)193-203.

Οι ανδρώες Μονές και ο γυναικείος μοναχισμός

Κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, σημαντικό ρόλο στην εκκλησιαστική ζωή της Κύπρου διαδραμάτιζαν οι έξι ανδρώες Μονές, που ήταν τότε σε λειτουργία και ειδικά η μεγάλη Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου με την αξιόλογη πνευματική, κοινωνική και εκπαιδευτική της δράση. Για παράδειγμα, στον τομέα της Παιδείας η Μονή εισέφερε μεγάλα ποσά για τη δημοτική εκπαίδευση της Λευκωσίας (19ος - αρχές 20ού αιώνα), την ίδρυση του Παγκυπρίου Γυμνασίου (1893), τη λειτουργία του Παγκυπρίου Ιεροδιδασκαλείου (1910 έως 1932) και την ίδρυση, όπως έχει αναφερθεί, της Ιερατικής Σχολής «Απόστολος Βαρνάβας» (1949). Επίσης, την ίδια περίοδο, Κυκώτες μοναχοί ίδρυσαν σχολεία στις γενέτειρές τους, όπως οι Ιερομόναχοι Μακάριος στην Τσακίστρα (1917), Φιλόθεος στη Γαλάτα (1919), Επιφάνιος στο Μυλικούρι (1931) και ο Ηγούμενος Κλεόπας στο Πολέμι (1923) και συνέβαλαν ώστε η Κυπριακή Εκκλησία να καταστεί ο μεγαλύτερος ευεργέτης της ελληνικής παιδείας του νησιού²⁶.

Οι υπόλοιπες Μονές που λειτουργούσαν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο ήταν οι Σταυροπηγιακές Μονές Μαχαιρά και Αγίου Νεοφύτου, οι Μονές Χρυσορρογιατίσσης και Τροοδιτίσσης της Μητροπόλεως Πάφου και η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος της Μητροπόλεως Κερυνείας. Σε αυτές προστέθηκαν στη συνέχεια άλλες δύο: η Μονή Σταυροβουνίου της Μητροπόλεως Κιτίου, που επανιδρύθη από τον ασκητή Ιεροδιάκονο Διονύσιο Χρηστίδη το 1889 και επανδρώθη από χαρισματικούς πνευματικούς, και η Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα της Αρχιεπισκοπής, όπου εγκαταβίωσαν το 1917 οι αυτάδελφοι μοναχοί Χαρίτων, Στέφανος και Βαρνάβας, οι οποίοι με την απλότητα, τη φιλοξενία και την ευγένειά τους τη μετέτρεψαν σε πνευματικό κέντρο και σε σημαντικό κυπριακό προσκύνημα²⁷.

²⁶ Για την προσφορά της Μονής Κύκκου στην κυπριακή εκπαίδευση στα χρόνια της Αγγλοκρατίας βλ. Σταύρου Φωτίου, *Η συμβολή της Ιεράς Μονής Κύκκου στην Κυπριακή Εκπαίδευση. Από την ίδρυσή της μέχρι το 1960*, Λευκωσία 1996· Νίκου Χριστοδούλου, «Η προσφορά της Ιεράς Μονής Κύκκου στην παιδεία την περίοδο της Αγγλοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 3(1996)295-306· Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Μονή Κύκκου και τα ελληνικά γράμματα στην Κύπρο», *Ενατηνίσει* 3(2007)53-55. Επίσης βλ. Panayiotis Persianis, *Church and State in Cyprus education*, Nicosia 1978.

²⁷ Για τις δύο αυτές Μονές και την επανίδρυσή τους στα χρόνια της Αγγλοκρατίας βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα και η επαναλειτουργία της στα νεότερα χρόνια», *Κυπριακά Σπονδαί* 67-68(2005)363-383· Του ιδίου, «Ο Διονύσιος Χρηστίδης και η επανίδρυση της Μονής Σταυροβουνίου το 1889», *Κυπριακά Σπονδαί* 70(2008)43-117.

Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν και τα πρώτα γυναικεία μοναστήρια στη νεότερη ιστορία του νησιού, αφού οι γενικότερες συνθήκες δεν επέτρεπαν τη λειτουργία τους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Το πρώτο από αυτά λειτούργησε στις αρχές του 20ού αιώνα στο Καϊμακλί, όπου ομάδα μοναζουσών από την κοινότητα εγκαταστάθηκε σε κατάλληλα διαρρυθμισμένο χώρο και με την ευλογία του Ηγουμένου της Μονής Σταυροβουνίου Βαρνάβα ανήγειραν, το 1928, τη Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Ένα δεύτερο γυναικείο μοναστήρι, αφιερωμένο στον Άγιο Αντώνιο ιδρύθηκε, το 1935, στη Δερύνεια της Αμμοχώστου, οι μοναχές του οποίου μετακινήθηκαν τελικά, το 1949, στην πρώην ανδρική Μονή του Αγίου Γεωργίου του Αλαμάνου. Εκεί, με πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτη Κιτίου και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ', λειτούργησε το πρώτο επίσημα αναγνωρισμένο γυναικείο μοναστήρι από την Ιερά Σύνοδο της Κυπριακής Εκκλησίας. Έκτοτε εγκαταστάθηκαν γυναικείες αδελφότητες και σε πολλές άλλες εγκαταλελειμμένες ανδρικές μονές και ο γυναικείος μοναχισμός, με τη στήριξη και προτροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', άρχισε να γνωρίζει ημέρες άνθησης²⁸.

Είναι φανερό από όσα έχουν εκτεθεί, ότι η Κυπριακή Εκκλησία καθόλο το διάστημα της Αγγλοκρατίας διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στους βασικότερους τομείς της ζωής του νησιού, όπως στον εκπαιδευτικό, τον κοινωνικό, τον πνευματικό και ιδίως τον εθνικό, όπου επικέντρωσε το κύριο βάρος των δραστηριοτήτων της και ηγήθηκε της προσπάθειας των Ελλήνων κατοίκων του τόπου για ελευθερία και αξιοπρέπεια.

²⁸ Για την ιστορία του γυναικείου μοναχισμού στην Κύπρο, και ιδίως κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο γυναικείος μοναχισμός στην Κύπρο», *Πολιτιστική Κύπρος* 2(1997)52-60.